

kuzeyindeki Aladağ yakınlarında meydana gelen savaşta Ali Pâdişah savaşı ve hayatını kaybetti (1336); Şehzade Mûsâ da Bağdat tarafına gitti. İktidarı ele geçiren Hasan-ı Büzürg bu başarısından sonra Tebriz'i pâyitaht yaptı ve Erzurum'dan Musul'a kadar uzanan sahada Sutaylar'dan Hacı Togay, Anadolu'da Alâeddin Eretina, Bağdat yöresinde Kara Hasan, Arrân'da Sorgan, Fars bölgesinde de Mesud Şah kendisini metbû tanıdılar.

Uyrat Ali Pâdişah'ın ortadan kaldırılmasından sonra Horasan emîrleri Toğa Timur'u ilhan seçtiler; Mûsâ da ona biat etti. Fakat Hasan-ı Büzürg Merâğa civarında onları bozguna uğratarak Mûsâ'yı esir alıp öldürttü (1337). Ancak çok geçmeden karşısına Hasan-ı Kûçek çıktı. Hasan-ı Kûçek, 1338 yılında Aladağ'da Şehrinev yakınlarında yapılan savaşta Hasan-ı Büzürg ve mütteliklerini mağlûp ederek Tebriz ve Sultaniye'yi yağmaladı; Hasan-ı Büzürg'ün ilhan ilan ettiği Muhammed'i de yakalatarak öldürttü. Bunun üzerine Azerbaycan'ı terkedip Irâk-ı Acem'e çekilmek zorunda kalan Hasan-ı Büzürg, burada yeni bir cephe oluşturmaya çalıştıysa da Hasan-ı Kûçek karşısında tekrar mağlûp oldu ve bu defa Bağdat'a çekilerek Abaka Han'ın oğlu Şah Cihan Timur'a biat etti. Daha sonra Bağdat'ta dedesine nisbetle İlkânîlar, kabilesine nisbetle de Celâyirîliler denilen bağımsız bir devlet kurdu (1340). Arkasından kendi isteğiyle askerî yardım karşılığında, idaresi altında bulunan Bağdat, Musul ve Irâk-ı Acem'de Mısır Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun adına hutbe okutup sikke kestirdi (Sümer [1969], I, 100). Hasan-ı Kûçek'in ölümü (1343) Hasan-ı Büzürg'ü tehlikeli ve büyük bir düşmandan kurtardı; ancak onun yerine geçen kardeşi Melik Eşref döneminde de (1343-1355) taraflar arasındaki mücadele devam etmiştir.

Ebû Said Bahadır Han'ın son eşi Dilşâd Hatun'la evlenerek daha önce kendisine yapılan haksızlığın intikamını alan Hasan-ı Büzürg vefat edince yerine oğlu Şeyh Üveys geçti. Bağdat Moğol istilasından sonra içine düştüğü siyasî, iktisadî ve içtimâî çöküntüden, Hasan-ı Büzürg'ün kurduğu ve yapılanmasında İlhanlı idare sistemini örnek aldığı Celâyirî Devleti sayesinde kurtulmuştur. Hasan Ali evlâdına karşı saygılı olmuş, Necef şehrindeki türbeyi yeniden imar ve ihya etmiştir. Celâyirîliler döneminde Irak'taki Türkmen nüfusu artmış, Irak ve yöresi ekonomik, siyasî ve kültürel açıdan önemli bir merkez haline gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mirhând, *Ravzatü's-ş-şafâ*, Leknev 1891, II, 181-185; Handmîr, *Habîbü's-siyer*, Bombay 1284, III, 78-80, 130; *Düvel-i İslâmiyye*, s. 391-393; Spuler, *İran Moğolları*, s. 330-380; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 203; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, s. 100; İbrâhim Halîl, "el-Evdâ'u'l-'Irâkî's-siyâsiyye fî 'ahdî's-Sultân el-Celâ'irî 1382-1410", *Âdâbü'r-râfideyn*, VIII, Musul 1977, s. 128-129; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 81; Mükrimin Halil Yınanç, "Celâyir", *İA*, III, 64-65; "Hasan Büzürg", a.e., VI/1, s. 316; J. M. Smith, "Djalâyir", *El²* (İng.), II, 401; "Âl-i Celâyir", *DMF*, I, 205; Muzaffer Ürekli, "Celâyirîliler", *DİA*, VII, 264-265.



ABDÜLKADİR YUVALI

HASAN CAN ÇELEBİ

(ö. 974/1567)

Türk müzikisi bestekârı, hânende.

Devlet adamı, şeyhülislâm ve tarihçi Hoca Sâdeddin Efendi'nin babasıdır. Hayatı hakkında bilinenler, Hoca Sâdeddin Efendi'nin ünlü eseri *Tâcû't-tevârih*'te verdiği bilgilere dayanmaktadır. Hasan Can b. Hâfız Mehmed b. Hâfız Cemâled-din İsfahânî şeklindeki künyesinden ailesinin İsfahanlı olduğu anlaşılmaktadır. Babası Hâfız Mehmed, Safevî Hükûmdarı Şah İsmâil'in daveti üzerine Tebriz'e gitmiş, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferrinin (1514) ardından Tebriz'e girmesinden sonra buradan İstanbul'a getirdiği âlim ve sanatkârlar arasında o da yer almıştır. Hasan Can'ın bu sırada babasıyla birlikte bulunması (Hoca Sâdeddin, I, 292), onun Tebriz'de dünyaya geldiği ihtimalini düşündürmektedir. Hâfız Mehmed İstanbul'a gelince saray hâfızı olarak görevlendirildi. Yavuz Sultan Selim'in özel hizmetine alınan oğlu Hasan Can ise padişahın en yakın adamlarından biri oldu, onunla birlikte Mısır seferine katıldı. Hasan Can, Yavuz Sultan Selim'in vefatına kadar altı yıl süren bu hizmeti sırasında birçok olaya şahit oldu; en gizli sırları onunla paylaştı. Hastalığı iyice ağırlaştığı bir sırada Yavuz Sultan Selim'in, "Hasan Can, bu ne haldir?" sorusuna karşılık onun, "Sultanım, Cenâb-ı Hakk'a teveccüh edip O'nunla olacak zamandır" demesi üzerine padişahın, "Ya bunca zamandan beri bizi kiminle bilirdin?" şeklindeki sözü tarih kitaplarında yer almıştır.

Yavuz Sultan Selim dönemiyle ilgili *Tâcû't-tevârih*'te yer alan birçok bilginin sözlü kaynağı olan Hasan Can, padişahın vefatı ile ortaya çıkan karışıklığı yatıştırma konusunda önemli rol oynadı. Kanûnî Sultan

Süleyman'dan yakın ilgi görmesine ve kendisine yüksek memuriyetler teklif edilmesine rağmen maaş tahsisini isteyerek münzevi bir hayat yaşamayı tercih etti. Padişah da ona günlük 150 akçe, oğullarına 20'şer akçe verilmesini emretti. Sarayın "cemâat-i mutribân"ı arasında adına rastlanması, bu maaş tahsisinin bir vazife karşılığı olarak yapıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Bundan hareketle onun Enderun'da mûsiki hocalığı yaptığı, Kanûnî'nin zaman zaman kendisine 200 filoriden 1000 filoriye kadar ih-sanda bulunduğu ileri sürülmüştür. Hasan Can 17 Şâban 974 (27 Şubat 1567) tarihinde Hoca Sâdeddin Efendi ile beraber gittiği Bursa'da vefat etti ve Yeşiltürbe kapısının yakınlarında yol kenarına defnedildi.

Aynı zamanda hânende ve bestekâr olarak da tanınan Hasan Can'ın bu alandaki bilgileri kimden aldığı bilinmemektedir. Bazı eserlerde onun Ahmed, Hüseyin ve Hasan adlı üç talebesi bulunduğu belirtilmektedir (Uluçay, sy. 45 [1951], s. 23; Meriç, sy. 53 [1952], s. 154-155). Hasan Can'ın bestelediği eserler, daha sonraki devirlerde mehter takımlarında devamlı olarak çalınmıştır. Günümüze duy-yek usulünde üç adet hüseyinî peşrevi ulaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hoca Sâdeddin, *Tâcû't-tevârih*, I, 292-296; II, 394-397; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 643; Peçuyî İbrâhim, *Tarih*, II, 289; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 130; Ali Üfkî Bey, *Mecmûa-i Sâz ü Söz*, British Museum, Sloane, nr. 4114, vr. 24; Kantemiroğlu, *İlmü'l-mûsikî*, I, 194; *Sicill-i Osmânî*, II, 119; Ahmed Refik [Altunay], *Âlimler ve Sanatkârlar*, İstanbul 1924, s. 967; Etem [Ruhî] Üngör, *Türk Marşları*, Ankara 1966, s. 24; Haydar Sanal, *Mehter Musikisi*, İstanbul 1967, s. 131, 160-161, 165, 193-200, 259; Danişmend, *Kronoloji*, II, 13, 53-55; M. Çağatay Uluçay, "Mehterhane ve Sâzenclere Dair Birkaç Vesika", *MM*, sy. 45 (1951), s. 23; R. Melûl Meriç, "Osmanlılar Devri Türk Musikisi Tarihi Vesikaları", a.e., sy. 53 (1952), s. 154-155; "Hasan Can Çelebi", *TA*, XIX, 11; Şerâfeddin Turan, "Sâdeddin", *İA*, X, 27; Öztuna, *BTMA*, I, 332-333.



NURİ ÖZCAN

HASAN ÇELEBİ

(ö. 1002/1594'ten sonra)

Osmanlı hattatı.

Çerkez asıllı olduğu dışında ailesine dair bilgi yoktur. Büyük bir ihtimalle Kafkasya'dan getirilmiş bir köle iken Ahmed Şemseddin Karahisârî tarafından satın alınmış, efendisi daha sonra onu âzat

ederek mânevî evlâdı saymış ve aklâm-ı sittteyi öğretmiştir. Bu sebeple "Karahisârî kulu" lakabıyla da anılır. İmzalarında Karahisârî'nin önceleri kölesi, sonra da oğlu olduğunu belirten ifadeler kullanmış; onun vefatından itibaren künyesinde "Allah'ın kulu" mânasına geldiğinden köleler için baba adı kabul edilen Abdullah'a yer vererek Hasan b. Abdullah şeklinde imza atmıştır. Hasan Çelebi, üstadının sanat üslûbuna en yakın hattat oluşu dolayısıyla Hasan Halife adıyla da tanınır.

Kaynaklarda Süleymaniye Camii'nin mihrap veya kubbe yazısının (sonuncusu XIX. yüzyılda Abdülfettah Efendi tarafından yeniden yazılmıştır) Karahisârî'ye, bunun dışında kalanların da Hasan Çelebi'ye ait olduğu nakledilmektedir. Diğer bir rivayet de Süleymaniye'deki bütün yazıların Hasan Çelebi tarafından yazıldığı, sadece tabhânedeki bir âyetin (el-İnsân 76/8) Karahisârî'ye ait olduğu, bu yazının da diğerlerinden üstün bulunduğu şeklindedir. Her iki hattatın yazı üslûplarını ayırmak mümkün olmadığından bu konuda fikir yürütmek de gereksizdir. Hasan Çelebi Edirne Selimiye Camii'nin de (yapılışı 1568-1574) bütün yazılarını yazmıştır. Bu yazıların çini ve mermer üstünde olanları zamanımıza kadar gelmiş, kubbe ve yarım kubbe yazıları XIX ve XX. yüzyıllarda devrin celi-sülûs anlayışından uzak bulunan mahallî hattatlarca başarısız bir şekilde yenilenmiştir.

Evliya Çelebi'nin nakline göre Hasan Çelebi Selimiye Camii'nin kubbe yazılarının

mahalline geçirilmesine nezaret ederken gözüne düşen kireç tozunu temizlemek için, celi kalemlerini silmek üzere yanında bulundurduğu kireçli suyu telâşla kullanınca görme hassasını kaybetmiştir. Bunun üzerine Sultan II. Selim tarafından kendisine maaş bağlanmıştır. Ancak Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, görmüş olduğu 1002 (1594) tarihli bir Hasan Çelebi kıtasından övgüyle bahsetmektedir ki bu durumda Evliya Çelebi'nin rivayetini şüpheyle karşılamak gerekir.

Hasan Çelebi, olgunluk döneminde Karahisârî üslûbundan uzaklaşarak pek çok meslektaş gibi Şeyh Hamdullah yoluna dönmüştür. Bu vadiye nesih hattı ile yazdığı bir en'âm-ı şerîf Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (Yeni Yazmalar, nr. 929). *Gülzâr-ı Savâb*'da onun nesih hattının Karahisârî'den daha da ileride olduğu ifade edilmektedir. Oğlu İsmâil Efendi de babasının üslûbunda eser veren bir hattattır. Ölüm tarihi kesin olarak tesbit edilemeyen Hasan Çelebi vefatında İstanbul'un Sütlüce semtinde üstadı Karahisârî'nin yanına gömülmüştür; fakat kabrinin yeri belli değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gülzâr-ı Savâb, s. 21, 59; Evliya Çelebi, *Se-yahatnâme*, III, 440, 441; Suyolcuzâde, *Devhâtü'l-küttâb*, s. 36; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 126, 155; Habib Efendi, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 84; Cl. Huart, *Les calligraphes et les miniaturistes de l'orient musulman*, Paris 1908, s. 127-128; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 81-82; M. Uğur Derman, "Edirne Hattatları ve Edirne'nin Yazı San'atımızdaki Yeri", *Edirne Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 316; a.mlf., *Kanunî Devrinde Yazı San'atımız*, Ankara 1970, s. 280; a.mlf., *Türk Hat San'atının Şaheserleri*, Ankara 1982, s. 9-10; a.mlf., *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı*, İstanbul 1992, s. 197; a.mlf., "Hasan Çelebi", *TA*, XIX, 11.



M. UĞUR DERMAN

HASAN ÇELEBİ, Fenârî (ö. 891/1486)

Molla Fenârî'nin torunu,
dilci, kelâm ve fıkıh âlimi.

840 (1436) yılında Bursa'da doğdu. Asıl adı Bedreddin Hasan'dır. Babası Mehmed Şah aynı yıl vefat ettiği için amcalarının himayesinde büyüdüğü anlaşılmaktadır. Hocası Molla Gürânî'nin vasiyetini tutan Fâtih Sultan Mehmed'in de Fenârî ailesini her zaman koruduğu bilinmektedir. Hasan Çelebi tahsilini Bursa Sultânîye Medresesi'nde Fahreddin-i Acemî, Alâeddin Ali et-Tûsî ve Molla Hüsrev

gibi tanınmış âlimlerin yanında yaptı. Babası Mehmed Şah'ın hacdan dönerken Karamanoğlu ilinde vefat ettiğini haber veren Sehâvî'nin (*ed-Dev'ü'l-lâmî*, IX, 79), onun daha çok babasından istifade ettiğini söylemesi (*a.g.e.*, III, 128) doğru değildir.

Hasan Çelebi Arap dili, meânî, beyan, kelâm, fıkıh usulü ve akfî ilimlerde temayüz ederek genç yaşta ilmî üstünlüğünü ispatlayınca Edirne'deki Halebiye Medresesi'ne müderris tayin edildi. 870 (1465) yılında Şam'a, oradan da hac için Mekke'ye gitti. 875'te (1470) İznik Orhan Gazi Medresesi'nde görevlendirildi (*Belîğ*, s. 250). Buradaki hocalığı sırasında dedesinin öğrencilerinden meşhur âlim ve zâhid Kutbüddinzâde Muhyiddin Mehmed'den de faydalandı (*Kâtib Çelebi*, vr. 79^b).

Kahire'de İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Muğni'l-lebîb* adlı eserinin nahiv konusunda ihtisas sahibi Mağribî bir âlim tarafından okutulduğunu öğrenince oraya gitmeye karar verdi. Amcasının oğlu Kazas-ker Alâeddin Ali Çelebi vasiyetiyle Fâtih Sultan Mehmed'den izin alarak 880 (1475) yılından önce Kahire'ye gitti (Sehâvî, III, 128) ve Şemseddin et-Tilimsânî'den *Muğni'l-lebîb*'i okuyup icâzet aldı (*Taşköprizâde*, s. 186; *Kâtib Çelebi*, vr. 79^b). Zamanın meşhur muhaddisi İbn Hacer el-Askalânî'nin öğrencisi olan bir âlimden de tefsir ve *Şahîh-i Buḥârî*'yi okuyup icâzet aldı. Sehâvî, Hasan Çelebi'nin bir yıla yakın bir süre kaldığı Mısır'ın ilim muhitinde değerinin anlaşılmadığını, hastalığı yüzünden de ders okutamadığını kaydeder. Kahire'de görüştüğü Celâeddin es-Süyûtî *Naẓmü'l-İkḫyân li-a'yânü'l-a'yân* adlı eserinde (s. 105-106), "Allâme, muhakkuk ve değerli eserler yazan bir imamdı. Onun *Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel*'i çok faydalı bir kitaptır" diyerek kendisinden kısaca söz etmiştir. Mısır'da umduğunu bulamayan Hasan Çelebi deniz yoluyla Mekke'ye gitti ve orada ders verdi.

Hasan Çelebi 881 (1476) yılı başlarında İstanbul'a dönünce, kenarında notları ve zahriyesinde hocasından aldığı icâzetnâmenin metni bulunan kendi eliyle yazdığı *Muğni'l-lebîb*'in bir nüshasını Fâtih'e hediye etti. Onun gayret ve başarısını takdir eden Fâtih Sultan Mehmed, kendisini bu defa Sahn-ı Semân medreselelerinden birine müderris tayin etti (*Taşköprizâde*, s. 185; *Kâtib Çelebi*, vr. 79^b). Hasan Çelebi'nin öğrencilerinden olan Seydi Çelebi diye meşhur Muhyiddin Mehmed el-Kocevî, hocasından okuduğu tefsir ve hadise dair ilimleri Taşköprizâde



Hasan Çelebi'nin nesih hatla yazdığı En'âm-ı Şerif'in ilk sayfası (TSMK, Yeni Yazmalar, nr. 929)